

تحف العقول

کلیدواژه: تحف العقول، ابن شعبه حرانی، ناصح **معصومان (علیهم‌السلام)**، خطبه وسیله، خطبه دیباج.

پرسش: کتاب «تحف العقول» و مؤلف آن را معرفی کنید.

پاسخ: **حسن بن علی بن حسین بن شعیبه خُرّانی حلی**، از شخصیت‌های برجسته و از چهره‌های درخشان **فقه** و حدیث‌شناسان **شیعه** در قرن چهارم هجری است. یکی از ارزشمندترین تألیفات ابن شعبه حرّانی کتاب «تحف العقول» است که بسیار مورد توجه علمای شیعه قرار گرفته است. این **کتاب**، مجموعه‌ای ارزشمند از سخنان و ناصح حضرت **رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)** و **اهل بیت عصمت و طهارت** (علیهم‌السلام) می‌باشد.

فهرست مندرجات

- ۱- ابن شعبه حرّانی
- ۲- ولادت
- ۳- شخصیت
- ۲.۱- دیدگاه حرّانی
- ۲.۲- دیدگاه خوانساری
- ۴- تألیفات
- ۴.۱- تحف العقول
- ۴.۲- التمهیص
- ۵- کتاب‌شناسی
- ۶- انگیزه مؤلف
- ۷- موضوعات
- ۸- اهمیت تحف العقول
- ۸.۱- دیدگاه علامه مجلسی
- ۸.۲- دیدگاه انصاری
- ۸.۳- دیدگاه عاملی
- ۹- احادیث تحف العقول
- ۱۰- بانویس
- ۱۱- منبع

ابن شعبه حرّانی

ابومجد، **حسن بن علی بن حسین بن شعیبه خُرّانی حلی**، از شخصیت‌های برجسته و از چهره‌های درخشان **فقه** و حدیث‌شناسان شیعه در قرن چهارم هجری بود.

[۱] **امین عاملی**، **سیدمحسن**، **اعیان الشیعة**، ج ۵، ص ۱۸۵، دارالتعارف للمطبوعات، بیروت، ۱۴۰۶ ق.

[۲] حسین جلالی، **سیدمجدحسین**، **فهرس التراث**، ج ۱، ص ۲۸۰، انتشارات دلیل ما، قم، ۱۴۲۲ ق.

وی از معاصران **شیخ صدوق** (متوفای ۲۸۱ ه.ق) است و از **مجد بن همام** (متوفای ۳۲۶ ه.ق) **روایت** نقل می‌کند و از مشایخ **شیخ مفید** (متوفای ۴۱۲ ه.ق) نیز به شمار می‌آید.

[۳] **امین عاملی**، **سیدمحسن**، **اعیان الشیعة**، ج ۵، ص ۱۸۵، دارالتعارف للمطبوعات، بیروت، ۱۴۰۶ ق.

[۴] **سیحانی**، **جعفر**، **موسوعة طبقات الفقهاء**، ج ۴، ص ۱۵۰، مؤسسه امام صادق (علیه‌السلام)، قم، ۱۴۱۸ ق.

ولادت

او در خُرّان که یکی از روستاهای اطراف شهر حلب در **سوریه** است، به **دنیا** آمد. شهر حلب یکی از شهرهای بزرگ **شام** و یکی از مراکز مهم علمی آن دوران به شمار می‌آمد. این شهر **دانشمندان** و فقهای بزرگی را به **جهان اسلام** تقدیم کرده که حسن بن علی بن شعبه نیز یکی از چهره‌های درخشان آن است.

حسن بن شعبه حرانی در خانواده‌ای علاقه‌مند و ارادتمند به خاندان **رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)** تربیت شد و از همان کودکی **عشق** و علاقه به **مجد** و **ابومجد** در دل او جای گرفت. نوشته‌های او از همان زمان نگارش مورد توجه **علما** و بزرگان قرار گرفت. **روایات** او نیز در مجموعه‌های بزرگ روایی شیعه (مانند **وسائل الشیعة** و **بحار الانوار**) آمده است.

← دیدگاه حر عاملی

شیخ حرّ عاملی درباره ایشان می‌نویسد: «ابومجد، حسن بن علی بن شعبه، دانشمندی با **فضل** و **حدیث‌شناسی** بزرگ است». («الشیخ ابومجد الحسن بن علی بن شعبه فاضل محدث جلیل»).
[۱۵] **شیخ حر عاملی، مجد بن حسن، امل الأمل، ج ۲، ص ۷۴، مکتبة الاندلس، بغداد، ۱۳۸۵ ق.**

← دیدگاه خوانساری

سخن مؤلف کتاب «**روضات الجنات**» (**سید مجدباقر خوانساری**) درباره او چنین است: «حدیث‌شناس بزرگ، حسن بن علی بن حسین بن شعبه حرانی حلبی، فقیهی اندیشمند و متبحری بزرگ و شخصیتی سرشناس است. او کتابی به رشته تحریر درآورده که **اصحاب** و علمای شیعه بر آن **اعتماد** کرده‌اند».
[۱۶] **مجلسی، مجدباقر، بحار الانوار، المدخل، ص ۱۴۸، دار احیاء التراث العربی، بیروت، چاپ دوم، ۱۴۰۳ ق.**

تالیفات

برخی آثار ابن شعبه حرانی، عبارت‌اند از:

← تحف العقول

یکی از ارزشمندترین تالیفات ابن شعبه حرّانی کتاب «تحف العقول» است
[۱۷] **شیخ حر عاملی، مجد بن حسن، امل الأمل، ج ۲، ص ۷۴، مکتبة الاندلس، بغداد، ۱۳۸۵ ق.**
[۱۸] **حسینی جلالی، سید مجدحسین، فهرس التراث، ج ۱، ص ۳۸۰، انتشارات دلیل ما، قم، ۱۴۲۲ ق.**
[۱۹] **سیحانی، جعفر، موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۴، ص ۱۵۰، مؤسسه امام صادق (علیه‌السلام)، قم، ۱۴۱۸ ق.**
که بسیار مورد توجه علمای شیعه قرار گرفته است.

← التمحيص

شاید بتوان کتاب «**التمحيص**» را نیز به ایشان نسبت داد؛ زیرا او این **کتاب** را از **ابوعلی مجد بن همام** روایت می‌کند و گروهی از علما آن را تألیف خود او می‌دانند.

[۲۰] **شیخ حر عاملی، مجد بن حسن، امل الأمل، ج ۲، ص ۷۴، مکتبة الاندلس، بغداد، ۱۳۸۵ ق.**
[۲۱] **امین عاملی، سیدمحسن، اعیان الشیعة، ج ۵، ص ۱۸۵، دارالتعارف للمطبوعات، بیروت، ۱۴۰۶ ق.**
[۲۲] **محدث نوری، میرزا حسین، خاتمة المستدرک، ج ۱، ص ۱۸۶، مؤسسه آل‌البت (علیهم‌السلام)، چاپ اول، قم، ۱۴۱۷ ق.**
[۲۳] **شهیدی تبریزی، میرزا فتاح، هدایة الطالب الی اسرار المکاسب، ج ۱، ص ۱، چاپ‌خانه اطلاعات، تبریز، چاپ اول، ۱۳۷۵ ق**
[۲۴] **سیحانی، جعفر، موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۴، ص ۱۵۰، مؤسسه امام صادق (علیه‌السلام)، قم، ۱۴۱۸ ق.**

کتاب‌شناسی

کتاب «تحف العقول»، مجموعه‌ای ارزشمند از سخنان و نصایح حضرت **رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)** و **اهل بیت عصمت و طهارت** (علیهم‌السلام) است.

انگیزه مؤلف

مؤلف انگیزه خود را از نوشتن **کتاب** چنین بیان می‌کند: «پس از آن‌که دیدم علمای شیعه درباره **فقه** و **حلال و حرام** کتاب‌های فراوانی نگاشته‌اند، بر آن شدم تا مجموعه‌ای پدید آورم که در آن سخنان حکمت‌آموز و موعظه‌های **پیامبر اکرم** و اهل بیت آن حضرت جمع شده باشد تا هم گنجینه‌ای برای مراجعه خودم و هم مراجعه علاقه‌مندان به خاندان **رسالت** گردد».

[۱۵] **ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)، ص ۲، محقق و مصحح: غفاری، علی‌اکبر، مقدمه مؤلف، دفتر انتشارات اسلامی، قم، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق.**

و در ادامه می‌نویسد: «من سندها را نیاوردم تا حجم کتاب بزرگ نشود و رعایت اختصار کردم؛ هرچند که بیش‌تر این **احادیث** را به طور **سماع** گرفته‌ام و چون بیش‌تر آن‌ها آداب و حکمت‌هایی است که خود، گواه درستی و صحت انتساب است... لذا ارزش علمی کتاب کم نشده است».

[۱۶] **ابن شعبه حرانی، حسین بن علی، تحف العقول عن آل الرسول (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)**، ص ۲۲، محقق و مصحح: غفاری، علی‌اکبر، مقدمه مؤلف، دفتر انتشارات اسلامی، قم، چاپ دوم، ۱۴۰۴ق.

موضوعات

این کتاب، با حجم کم، مطالب سودمندی از آداب و سنن، **نصائح**، موعظه‌ها، کلمات قصار، پند و اندرز و سفارشات پیامبر **اسلام** (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) و **اهل بیت (علیهم‌السلام)** دارد. در این کتاب، گزیده‌هایی از سخنان و **روایات** از پیامبر اسلام تا **امام** یازدهم شیعه در زمینه‌های گوناگون اعتقادی، اجتماعی، اخلاقی و فقهی و... جمع‌آوری شده است. برخی مطالب آن، عبارت‌اند از:

۱. وصیت‌های پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) به حضرت امام علی (علیه‌السلام) و معاذ بن جبل.
 ۲. سخنرانی [پیامبر] [پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)] در **حجة الوداع**.
 ۳. نامه‌ها و وصایای حضرت **امام علی (علیه‌السلام)** به **امام حسین و امام حسین (علیهما‌السلام)**.
 ۴. سخنرانی‌ها و خطبه‌های امام علی (علیه‌السلام)، از جمله خطبه‌های معروف به «وسیله» (علت این‌که این خطبه را خطبه وسیله نامیده‌اند، تعریفی است که **امیرمؤمنان علی (علیه‌السلام)** در این خطبه از مقام وسیله که مقامی است مخصوص به **رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم)** در **روز محشر** بیان می‌فرماید).
 - [۱۷] **آقا بزرگ تهرانی، الذریعة الی تصانیف الشیعة**، ج ۷، ص ۲۰۷، اسماعیلیان، قم، ۱۴۰۸ق.
- و «دیباچ» و
۵. عهدنامه **مالک اشتر**.
۶. **رساله حقوق امام سجاد (علیه‌السلام)**.
و روایات و موضوعات مفید و سودمند دیگر از **ائمه اطهار (علیهم‌السلام)**.

اهمیت تحف العقول

کتاب «تحف العقول» از زمان نگارش تاکنون در طول هزار سال پیوسته مورد توجه علما و فقهای **شیعه** واقع شده است و در مجموعه‌های بزرگ روایی خود از آن **روایت** نقل کرده و به آن استناد نموده‌اند.

← دیدگاه علامه مجلسی

علامه مجلسی درباره وی می‌گوید: «کتاب ایشان، تحف العقول خود بهترین شاهد بر **فضل و دانش** و عظمت شأن ایشان می‌باشد. بیش‌تر این کتاب از **موعظه** و اصول معلوم تشکیل شده است که احتیاجی به **سند** هم ندارد».

[۱۸] **مجلسی، مجدذقیر، بحار الانوار**، ج ۱، ص ۲۹، دار احیاء التراث العربی، بیروت، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق.

← دیدگاه انصاری

شیخ مرتضی انصاری، در اول کتاب مکاسب خود، **حدیث** مبسوطی را که اساس بسیاری از **احکام** معاملات است، از کتاب «تحف العقول» **روایت** کرده است.

← دیدگاه عاملی

«تحف العقول» یکی از مستندات «**وسائل الشیعه**» است. **شیخ حر عاملی**، «تحف العقول» را از کتاب‌های مشهور **شیعه** می‌شمارد و **روایات** آن را **حجت** می‌داند.

[۱۹] **شیخ حر عاملی، مجد بن حسن، امل الأمل**، ج ۲، ص ۷۴، مکتبة الاندلس، بغداد، ۱۳۸۵ق.

[۲۰] **عاملی، شیخ حر، الفصول المهمة فی اصول الائمة (تکملة الوسائل)**، ج ۱، ص ۳۷، محقق و مصحح: قائمی، مجد بن مجد حسین، مؤسسه معارف اسلامی امام رضا (علیه‌السلام)، قم، چاپ اول، ۱۴۱۸ق.

احادیث تحف العقول

درباره **احادیث** تحف العقول و مشهورات و منفرداتش در این کتاب، باید گفت؛ بعضی از احادیثی که دارد، احادیث مشهوری است؛ مانند نامه‌های حضرت **امام علی (علیه‌السلام)** به **مالک اشتر** و **امام حسین (علیه‌السلام)** و خیلی روایات مشهور دیگر که مختص به او نیست. تقریباً بیش از نصف کلمات قصار این کتاب، هم در **کافی** و غیر کافی آمده است و بقیه آن از منفردات ایشان است؛ و در غیر از این کتاب یافت نمی‌شود.

۱. [↑](#) [امین عاملی، سیدمحسن، اعیان الشیعة، ج ۵، ص ۱۸۵، دارالتعارف للمطبوعات، بیروت، ۱۴۰۶ ق.](#)
۲. [↑](#) [حسینی جلالی، سید محمدحسین، فهرس التراث، ج ۱، ص ۳۸۰، انتشارات دلیل ما، قم، ۱۴۲۲ ق.](#)
۳. [↑](#) [امین عاملی، سیدمحسن، اعیان الشیعة، ج ۵، ص ۱۸۵، دارالتعارف للمطبوعات، بیروت، ۱۴۰۶ ق.](#)
۴. [↑](#) [سیحانی، جعفر، موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۴، ص ۱۵۰، مؤسسه امام صادق \(علیه السلام\)، قم، ۱۴۱۸ ق.](#)
۵. [↑](#) [شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، امل الأمل، ج ۲، ص ۷۴، مكتبة الاندلس، بغداد، ۱۳۸۵ ق.](#)
۶. [↑](#) [مجلسی، مجدباقر، بحار الانوار، المدخل، ص ۱۴۸، دار احیاء التراث العربی، بیروت، چاپ دوم، ۱۴۰۲ ق.](#)
۷. [↑](#) [شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، امل الأمل، ج ۲، ص ۷۴، مكتبة الاندلس، بغداد، ۱۳۸۵ ق.](#)
۸. [↑](#) [حسینی جلالی، سید محمدحسین، فهرس التراث، ج ۱، ص ۳۸۰، انتشارات دلیل ما، قم، ۱۴۲۲ ق.](#)
۹. [↑](#) [سیحانی، جعفر، موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۴، ص ۱۵۰، مؤسسه امام صادق \(علیه السلام\)، قم، ۱۴۱۸ ق.](#)
۱۰. [↑](#) [شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، امل الأمل، ج ۲، ص ۷۴، مكتبة الاندلس، بغداد، ۱۳۸۵ ق.](#)
۱۱. [↑](#) [امین عاملی، سیدمحسن، اعیان الشیعة، ج ۵، ص ۱۸۵، دارالتعارف للمطبوعات، بیروت، ۱۴۰۶ ق.](#)
۱۲. [↑](#) [محدث نوری، میرزا حسین، خاتمة المستدرک، ج ۱، ص ۱۸۶، مؤسسه آل البيت \(علیهم السلام\)، چاپ اول، قم، ۱۴۱۷ ق.](#)
۱۳. [↑](#) [شهیدی تبریزی، میرزا فتاح، هدایة الطالب الی اسرار المکاسب، ج ۱، ص ۱، چاپخانه اطلاعات، تبریز، چاپ اول، ۱۳۷۵ ق.](#)
۱۴. [↑](#) [سیحانی، جعفر، موسوعة طبقات الفقهاء، ج ۴، ص ۱۵۰، مؤسسه امام صادق \(علیه السلام\)، قم، ۱۴۱۸ ق.](#)
۱۵. [↑](#) [ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول \(صلی الله علیه وآله وسلم\)، ص ۲، محقق و مصحح: غفاری، علی اکبر، مقدمه مؤلف، دفتر انتشارات اسلامی، قم، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق.](#)
۱۶. [↑](#) [ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول \(صلی الله علیه وآله وسلم\)، ص ۲، محقق و مصحح: غفاری، علی اکبر، مقدمه مؤلف، دفتر انتشارات اسلامی، قم، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق.](#)
۱۷. [↑](#) [آقا بزرگ تهرانی، الذریعة الی تصانیف الشیعة، ج ۷، ص ۲۰۷، اسماعیلیان، قم، ۱۴۰۸ ق.](#)
۱۸. [↑](#) [مجلسی، مجدباقر، بحار الانوار، ج ۱، ص ۲۹، دار احیاء التراث العربی، بیروت، چاپ دوم، ۱۴۰۲ ق.](#)
۱۹. [↑](#) [شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، امل الأمل، ج ۲، ص ۷۴، مكتبة الاندلس، بغداد، ۱۳۸۵ ق.](#)
۲۰. [↑](#) [عاملی، شیخ حر، الفصول المهمة فی اصول الائمة \(تکملة الوسائل\)، ج ۱، ص ۳۷، محقق و مصحح: قائمی، محمد بن محمدحسین، مؤسسه معارف اسلامی، امام رضا \(علیه السلام\)، قم، چاپ اول، ۱۴۱۸ ق.](#)